

Ethnographia 2018/3

ETHNOGRAPHIA

Alapítva 1890-ben

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata • 129. évf.

2018/3

1000 Ft

A szerkesztőbizottság tagjai:
BARTHA ELEK, FÜLEMILE ÁGNES, KEMECSEI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ, KÜLLŐS
IMOLA, MOHAY TAMÁS, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, POZSONY FERENC,
SZARVAS ZSUZSA, VARGYAS GÁBOR.

Felelős szerkesztő:
VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársai:
BÁTI ANIKÓ – JUHÁSZ KATALIN

Számunk szerkesztésében NAGY ZOLTÁN közreműködött.

A szerkesztőség címe: MTA BTK Néprajztudományi Intézet H-1097 Budapest IX.
Tóth Kálmán utca 4. Telefon: +36 1 224-6782
e-mail: vigagyula@gmail.com

TARTALOM

Tanulmányok és közlemények

NAGY Zoltán: Egy tanszéki bemutatkozás elé	367
MÁTÉ Gábor: A dél-dunántúli rákok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században	371
FARKAS Judit: „Megtalálnak a fák”. Gyümölcsész-mozgalom Magyarországon	391
HAUPTMAN Gyöngyi: „várni töretlen vágyakozással állandóan a jobb jövőt”. Háborús mindennapok egy kisvárosi ügyvéd naplójában	410
BALATONYI Judit: Lakodalmi ajándékozás Gyimesben. Marcel Mauss ajándékcseré-modelljének tükrében	429
HESZ Ágnes: A népi valláson túl: egy fogalom kritikája és lehetséges alternatívái	448
MÁCSAI Boglárka: A nép, amely soha nem vész el. Családfák politikai és tudományelméleti kontextusban a jelenkori Baskortosztánban	469
NAGY Zoltán: „Az örökkévalóság köolajtól bűzlik”. Az olaj és a hantik: ellenállás vagy opportunizmus?	484
VARGYAS Gábor: Photoshoptolt ősök	511
TUBOLY-VINCZE Gabriella: Hallgatni arany. Egy traumatizált terep tanulságai	541
VÁSÁRHELYI Ágnes: „Abból sosem származott jó egy szubkultúrának sem, ha kívülálló írt róla.” Esettanulmány a hardcore punkok hitelességeszményeiről és a kutatói pozíció jelentőségéről	556

Könyismertetések

Craig Campbell: Agitating Images: Photography againsts History in Indigenous Siberia (<i>Horváth Csilla</i>), Bartha Julia – Hoppál Mihály (szerk.): Török hagyaték (<i>Balázs Judit</i>), Felvilágosodás és babonáság. Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789-90-ben (<i>Voigt Vilmos</i>), A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (<i>Báth János</i>), Garda Dezső: A gyergyószentmiklósi közbirtokosság története (<i>Petersák Tivadar</i>), Balassa Iván: Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok (<i>Bodnár Mónika</i>), Balatonyi Judit: A gyimesi lakodalmak (<i>Vargyas Gábor</i>)	576
---	-----

Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

129. évfolyam

2018

3. szám

Folyóiratunk az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg

ISSN 0014-1798

Felelős szerkesztő: Viga Gyula [Editor: Gyula Viga]

Felelős kiadó: Bodó Sándor, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

[Published by: Sándor Bodó, President of the Hungarian Ethnographical Society]

Fordító: Gulyás Judit [Translator: Judit Gulyás]

Szerkesztő munkatársai: Bati Anikó, Juhász Katalin

[Copy editor: Anikó Bati, Katalin Juhász]

A borítót tervezte: Szilágyi Levente [Cover design: Levente Szilágyi]

Nyomdai előkészítő: Mahmoudi-Komor Judit [Printing & Publishing: Judit Mahmoudi-Komor]

Nyomta a Kapitális Nyomda [Printed in Kapitális Nyomda]

Felelős vezető: Kapusi József [Managing Director: József Kapusi]

Máté Gábor

A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században

RÁCOK A DÉL-DUNÁNTÚLON

Az igali palánk elpusztításának társadalomtörténeti tanulságait megrajzoló Fenyvesi László szerint „a 17. század derekán sok ezer olyan rác telepes élhetett a Dél-Dunántúlon, akiknek – vagy szüleiknek, nagyszüleiknek – a bölcsője még a távoli, balkáni délszláv területeken ringott.”¹ Ez a vélekedés jól kifejezi azt a szemléletváltást, ami a történeti források fényében lassan átrajzolja, de mindenképpen más megvilágításba helyezi a hódoltság korabeli rácokról szóló ismereteinket.² Az elmúlt évtizedekben született tanulmányok egyre inkább azt támasztják alá, hogy a rácok nemcsak katonai, hanem katonaparaszti és paraszti (telepes) réteggént is jelen voltak, sőt az elpusztított magyar települések helyére érkezve új élettel és adózó háztartásokkal telítették meg a Dél-Dunántúlt.³ A korábbi szakirodalom a haramiákkal, martalócokkal azonosította a rácokat, akik a gazdálkodás terén a középkori magyar falvak színvonala alatt álltak, állandóan vándoroltak és nagyobb számban csak a palánkok védelmében éltek. A magyar és rác szembenállás mellett egyfajta civilizációs lejtőt is feltételeztek a letelepedett magyarok és a török alatt érkezett balkáni jövevények között, akiknek állattartó életmódja következtében még a táj állapota is romlásnak indult.⁴

Kétségtelen tény, hogy bizonyos különbségek megrajzolásához a források szolgáltattak indítékul (vármegyei adófizetés kerülése, települések hirtelenszerű elhagyása, tolvajlások és rablások, harcban való kegyetlenség), ezek azonban olykor sommás vélekedéseknek is tág teret adtak, mert a rácokat nem a hódoltsági életmód és a politikai körülmények tükrében, hanem a magyarokkal összevetve szemlélték. Az eddigi kutatásokból az szűrhető le, hogy a rác problematika megítélését – melyben a hangsúlyeltolódás az 1970-es évektől kezdődött – sokkal inkább a történeti források feltárása és tüzetesebb elemzése lendítette ki a korábbi pontról. Azok ugyanis, akik kizárólag hadi tudósítások, követek útján szerzett értesüléseken alapozva, vagy a vármegyék „hatalmi szemüvegén” keresztül vizsgálták a kérdést, merőben más képet festettek róluk, mint azok, akik a portyák, rajtaütések történetét, a kótyavetyék

* A szerző a tanulmány készítése idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesült (BO/00620/14/1).

¹ Fenyvesi 1985: 213.

² Andrásfalvy 2011a; 2011b; Benda 1980.; Fenyvesi 1985.; Gaál 1982.; Hegedüs 1979.; Hegyi 1995.; 2001.; Jenei 1976.; K. Németh 2015.; Makkai 1985.; Szakály 1975.; 1981.; 1993a.; Szilágyi 1983.; 1999.; Wicker 2008.. Rácok alatt az ortodox vallású szlávokat, a mai szerbek elődeit értem. A dolgozat nem tér ki részletesen a többi török alatt felköltözött délszláv csoportra (lásd: Sarosác 1973).

³ Szakály 1993a: 22.

⁴ Baranyay 1940.; Holub 1974.; Kisasszony 1976.; Maksay 1976.; Szekfü 1935 [2002].; Taba 1941.; Weidlein 1934.

adatgazdag dokumentumait, a hódoltsági levelezéseket, a magyar adószedők iratait és a határpercek mozaikos irattípusát fogták vallatóra. A szemléletbeli változás azonban nem vezetett el más lényegi kérdések tisztázásáig. Az eddigi kutatások fényében sem a rác településterület pontos kiterjedését, sem falvaik és népességük számát nem sikerült meghatározni, régészeti hagyatékukat körültekintően feltárni. Ezen kérdések megválaszolatlansága talán nem is az adatok szűkösségére, hanem a kutatások specializált voltára és hiányosságaira vetnek fényt, melyek sürgetően vetik fel az átfogó, monografikus jellegű kutatások lefolytatását.⁵

A néprajzi tanulmányok minőségi változást hoztak a rácok életmódjának megismerése terén, még akkor is, ha kevés összegző írás született. Az anyagi kultúra felől közelítve kulturális elemek migrációját, kölcsönzését állapították meg és betekintést nyújtottak a népcsoportok egymásról alkotott képének mélyebb jelentésrétegeibe: a gyökeres ellentétek és szakadékok kialakulásának körülményeibe.⁶ Ez a rövidre szabott tanulmány az összefoglalás igényével íródott, melyben részint igyekszem bemutatni a 17–18. századi életmódjukat és a társadalmukat érintő fontosabb kérdéseket. Másrészt pedig igyekszem a vitatott kérdések megítélését saját levéltári forrásaimat is közreadva új megvilágításba helyezni, elsősorban a falun élő rácokra koncentrálni, akinek az eddigi szakirodalom kevesebb figyelmet szentelt. Bár ki-kitérek a 16. századra is, alapvetően a 17–18. századi rác kérdéssel foglalkozom.

A „FELCSÚSZOTT BALKÁN”

A rác expanzióknak az egyik csalhatatlan megnyilvánulása, hogy a Dél-Dunántúl keleti felét *Rácországnak* nevezték a 17. században.⁷ A török kiűzésével azonban ennek az „országgnak”, helyesebben rácok által lakott tartománynak a képe merőben megváltozott, és kezdetét vette egy olyan politikai és társadalmi talajvesztés, melynek következtében a szerbség alig észrevehető foltta zsugorodott a Dél-Dunántúl nemzetiségi palettáján. Ennek a szinte példátlan történelmi ingamozgásnak a politikai és társadalmi történeti okait egyre tisztábban látni. A mohácsi csatavesztéstől kezdve mindkét nép más szövetségesi rendszertől remélte függetlenségének a kivívását. A Rákóczi-szabadságharc, majd a világi és egyházi restauráció következtében megszűnt a korábbi, számukra kedvezőbb politikai és társadalmi viszonyrendszer, melyhez hasonló feltételeket a határőrvidéken találtak.⁸

⁵ Szakály Ferenc már 1982-ben elérkezettnek látta az időt a 16–18. századi rác kérdés monografikus feldolgozására, de sajnos ez a mű azóta is a megíratlan munkák számát gyarapítja. Szakály 1981: 180–181.

⁶ Andrásfalvy 2011a.; Hofer 1993.; Takács 1954.

⁷ Lásd: Hegedüs 1979: 50–51.

⁸ Terjedelmi megkötések miatt a két nép közti politikai kapcsolatokat tárgyaló, a rácok betelepülésének korszakairól és a Rákóczi-szabadságharcról szóló munkák bibliográfiai adatainak közlésétől eltekintek.

A török alatt megváltozott társadalmi és politikai viszonyok lefestésére a szakirodalomban használatos a „felcsúszott Balkán” kifejezés.⁹ Az erődök, palánkok őrsége alapvetően muszlim hitű volt, de jelentős részük Hegyi Klára kutatásai szerint a ruméliai területekről, kivált Bosznia, Dél-Szerbia, Macedónia vidékéről származott, vagyis áttért keresztény lehetett.¹⁰ A szerbek és a hódítók között szimbiotikus viszony alakult ki, mely egyfelől a szerbeknek adományozott ortodox egyházi kiváltságokban, másfelől pedig az asszimiláció magas fokában és azon török katonaparaszti intézményekben öltött testet, melyek keretében a szerbek a törökök segéderőiként betagozódtak az oszmán hadrendbe.¹¹ A „balkanizációnak” számos más aspektusa is volt, e helyen csak a katolikus intézményrendszer hanyatlását és átalakulását emelem ki, melynek keretén belül a boszniai ferences rendtartomány hódoltsági befolyása rendkívül megerősödött.¹² A rácok magyarországi számát illetően megoszlik a kutatók véleménye. Benda Kálmán több százezerre, Fenyvesi László több tízezernyire, Szakály Ferenc Tolna és Baranya megyékben fele-fele arányra becsülte a magyar és rác népességet és nagyjából hasonló arány mutatkozott Hegyi Klára zsoldlista elemzései alapján is.¹³ A 17. századi források szűkössége és területileg korlátozottabb jellege (mozaikossága) miatt talán sosem tudunk pontosabb számadatokkal és arányokkal kalkulálni, és rászorulunk az egyedi példákra alapuló becslésre.¹⁴ A „másik oldalról” nézve sem jutunk sokkal előrébb, nehéz ugyanis hitelt érdemlően elfogadni a nagy balkáni migrációs hullámokat leíró török és szerb kútfők – legtöbbször túl kerek és feltételezhetőleg túlzó számadatait.¹⁵ Azt azonban bizton állíthatjuk, hogy a rácok településterülete a hódoltság idején folyamatosan nőtt. Fontos fordulópontra volt a 15 éves háború időszaka.¹⁶ A teljes történeti folyamat megragadására most nem vállalkozhatom, csak a 17. század végének és az azt követő időszaknak a felvázolására teszek kísérletet.

1. A 17. század harmadik harmadán a rác településterület felölelte Somogy megye ÉK-i felét, és Tolna megye nagyobb részét, a mecseki és a Duna melléki magyarlakta falvakat leszámítva. Baranya megyében a Pécs – Siklós országút volt elterjedésük nyugati határa. Ettől keletre a Dunáig katolikus bosnyák és sokác falvakkal vegyesen laktak.

2. Ez a terület már a felszabadító háborúk után csökkenni kezdett, de a tartósnak mondható megfogyatkozás Rákóczi-szabadságharc és a telepítések hatására állt elő. A rácok főként északon és nyugaton szorultak vissza, s egy Duna mellett húzóódó sávba tömörültek, mely a korábbi terület mintegy ötöde volt. A 18. század folyamán sok helyen kisebbségbe kerültek a beköltöző magyarokkal, de még inkább a németekkel szemben.

⁹ Erről részletesen: Hegyi 2007. I.

¹⁰ Hegyi 1998: 236, 238; A török nyelv boszniai dialektusára és szláv jövevényszavaira nézve: Hegyi 1998: 229.

¹¹ A betagozás, együttműködés kérdéséhez: Hadrovics 1991.; Hegyi 1998.; 2001.; Szakály 1993a.

¹² Lásd: Molnár 2003.

¹³ Benda 1980: 142.; Szakály 1993a: 22.; Fenyvesi 1985: 199.; Hegyi 1995: 192–196.

¹⁴ Forráshányra lásd: Szakály 1975: 261–262; 1993b: 11.

¹⁵ Vö. Sarosács 1973: 378–373.; Szakály 1993a: 16.

¹⁶ Szakály 1993a: 80.

3. A 19–20. század folyamán ez a terület az asszimiláció és lassú elvándorlás hatására jelentősen megfogyatkozott, majd a Trianon utáni optálás következtében néhány falura szűkült össze.

A rácok letelepítését az elpusztult magyar területeken a török kezdte meg, még-hozzá a yürük rendszerrel rokon balkáni vlach katonaparaszti intézmény kereteit kihasználva.¹⁷ Ez a folyamat az Alföldön már a mohácsi csata után megindult, a Dunántúlon inkább csak az 1570-es évektől. Itt jegyezném meg, hogy a „vlach” (vagy vlah) elnevezés alatt minden bizonnyal nem etnonímát, népvét, hanem státust kell értenünk, amit számos telepítésügyi dokumentum mellett Hegyi Klára kutatásai is valószínűsítenek.¹⁸ Másként fogalmazva a forrásokból nem olvashatjuk ki egy etnikus alapon szerveződő „vlach” csoport megtelepedését, kialakulását. Úgy vélem, hogy a vlach intézmény térnyerését egy török által ösztönzött kolonizációs mozgalomként kell elképzelnünk, mely a katonai feladatok mellett a vidék emberutánpótlásának és élelmiszertermelésének, továbbá adófizetőinek gyarapítását szolgálta.¹⁹ E kereteken belül, akárcsak a Kárpátok vlach kolonizációjakor, jól megférhettek egymás mellett a színezetnyi eltérések, árnyalatok, jelentsen ez akár származási, dialektusbeli vagy vallási különbözőségeket.²⁰ A dunántúli vlach katonaparaszti szervezetről kevés intézménytörténeti ismeretünk van, és sok – elsősorban régészeti – kutatást igényelne annak kiderítése is, hogy a korai, 16. századi telepítések milyen vallású és származású elemeket sodortak az elpusztult falvak helyére.²¹ Valószínűsíthetjük csak, hogy már az 1570-es évektől zömében a mai szerbek elődei költöztek az 1-es pontban felvázolt területre, amit a grábóci kolostor évkönyve és a defterek névelemzése látszanak alátámasztani, az azonban erősen kérdéses, hogy a régi beköltözők és a 17. század végi szerbek között volt-e leszármazásbéli kontinuitás.²² Migrációjuk megítélése már korukban is dialektikus volt, mert ugyan a török elől menekülve, jellemzően egy-egy sikertelen hadjárat vagy szandzsákbég elleni lázadás következményeként hagyták ott otthonaikat, de mégiscsak török területre érkeztek, s a török oldalán fegyverrel harcoltak a keresztény magyarok ellen.²³ Az egyszerre menekült és betolakodó rácok történelmének vitás kérdései is részben ebből a dialektikából erednek, s nem csodálkozhatunk, hogy a magyar tudomány idegeneket, a szerb történetírás elűzötteket lát a magyar földön új otthonra lelt rácokban. Ha a kortársakra figyelünk, láthatjuk, hogy „feltódulásukat” sem a nemesség, sem a véghelyek katonasága nem nézte jó szemmel, hiszen eleinte megtagadták a magyar részre való adózást, és mindvégig ők alkották a

¹⁷ Vlach telepítések rendjéről lásd: Fenyvesi 1985.; Hegyi 2005.; Kursar 2014.

¹⁸ Kursar 2014: 116–117.; Hegyi 2001: 1218.; Máté 2010: 204–207.

¹⁹ Az elnevezés „etnikum felettségére” utal, hogy az 1570–71-es defterben a mohácsi náhije 4 iflák falvából egyben magyarok, háromban szláv nevet viselők éltek, s köztük Bunavác vezetéknévű is volt (Velics–Kammerer 1890: 398–399). Kursar is arról ír, hogy a törökök bunyevác csoportokat is vlahokként írtak össze (Kursar 2014: 129). Nyugat-Tolna iflák telepei helyén a 17. század elején már rácként összeírt falvakat találunk.

²⁰ A kárpáti vlach kolonizáció ismert folyamatának bemutatásától eltekintek.

²¹ Az intézményt legalaposabban Hegyi Klára munkáiból (2001) ismerhetjük.

²² A rácok megjelenésére vonatkozó újabb tanulmányok: K. Németh 2015.; Dávid 2005.; 2015.

²³ A migrációs hullámokra és okokra lásd: Szakály 1993.

martalóc csapatok háttérországát is. Más kérdés, hogy a 17. században már a hódoltsági rác falvak egy része is bizonyosan fizette a tributum hungaricumot, és ahhoz sem férhet kétség, hogy keresztény oldalon és később a kurucok oldalán is harcoltak rácok. A beilleszkedés, betagozódás kérdésköre hosszabb kifejtést igényelne, amire most nincs mód. A jelenséget egy afrikai etnológiai párhuzammal leíró Hofer Tamás vélekedését idézném csupán, aki szerint a rácok a dichotomizált (uralkodó – elnyomott) társadalmakra jellemző „harmadik etnikum”, az „idegen” szerepkörét töltötték be a hódoltság területéken. Ennek a státusnak a fő jellemzője az volt, hogy sem a magyar, sem a török mellett nem köteleződtek el teljeskörűen, és széles kulturális manőverezési lehetőséggel bírtak.²⁴

A felsorolt aspektusok mellett szót kell ejteni a régészeti vonatkozásokról is. Rengeteg szórvány adat utal a falusi rácok jelenlétére, de hitelesen dokumentált és publikált feltárás a rácok településtörténeti nyomaihoz képest igen kevés van. Elsősorban a balkáni/rác népességűnek meghatározott temetők említhetők (Dombóvár-Békató, Fonyód-Bézsénypuszta, Kaposvár), de rácokhoz köthető malom feltárására is sor került már.²⁵ Jóval előrébb jár a kutatás a palánkok feltárása terén, ahol a rác/bosnyák népesség jelenléte meghatározó volt.²⁶

A délszláv és magyar anyagi kultúra érintkezését és a szlávnak titulált kultúra magyarra gyakorolt hatását a néprajz az 1920-as évek óta kutatja. Bátky Zsigmond, majd Gunda Béla nagyhatású tanulmányokban vizsgálta a füstösház, a cserepulya (puplika) és az alacsony padkás konyhakultúra balkáni eredetét, s azt a következtetést vonták le, hogy a magyarság a délszláv csoportoktól vette át őket a hódoltság idején. Filep Antal, Zentai Tünde, és mások szerint a Dél-Dunántúl (főként a Dráva-mellék) falusi építkezési hagyományait nem lehet levezetni a balkáni kezdetlegesebb lakóházformákból és tüzelőberendezésekből.²⁷ Szintén polemikus és a fentiekhez hasonló konklúziót hozott a fekete kerámia és a női fazekasság balkáni párhuzamainak kérdése is, melyeket a fentebbi jelenségekhez hasonlóan közös európai gyökerekre visszamenő jelenségként határoztak meg.²⁸ A sárközi típusú kerámián kimutatható törökös motívumokat a rácok közvetítőréteggént adhatták át a magyaroknak, igaz ennek értelmezése és eredete is megosztja a kutatókat.²⁹ Fél Edit szerint délszláv hatás mutatható ki a sárközi hímzésmintákon, viseleten, újabb eredményeket a folyamatban lévő összehasonlító vizsgálatoktól remélhetünk.³⁰

A kutatás azt is megállapította, hogy a rácok sokkal inkább átvették és használták a törökökre jellemző javakat, kulturális elemeket. A délszláv csoportoknak keresztény voltak ellenére sokkal nagyobb „átersztőképessége” volt a török hatásokkal szemben, mint

²⁴ Hofer 1993: 21.

²⁵ Gaál 1983.; Gallina 2003.; Molnár 2016.; Szabó 2010.; A falusi népességre nemcsak az adóztatási iratok utalnak, de a határpercek is egyértelmű települési nyomok létéről tanúskodnak. Lásd: Máté 2017a. Tolna megye hódoltsági rác anyagának régészeti kutatását K. Németh András (2017) végzi.

²⁶ Részletes irodalomjegyzék közlését mellőzzük, összefoglalóan: Gerelyes – Kovács 2002. A Duna-Tisza közének vlach/rác régészeti aspektusáról: Wicker 2008.

²⁷ Filep 2012: 444–447. Részletes bibliográfiát lásd az idézett műben!

²⁸ Szabadfalvi 1986.; Dankó 1968.

²⁹ Mészáros 1969: 20–21; Nagy 1995.

³⁰ Fél 1943.; Fileki–Fuksz 2018.

a magyarnak.³¹ Az adatok a kávéfogyasztás, a bozasör főzésének, és a törökös lakás- és öltözködési kultúrájának az elterjedését, illetőleg a tengerentúli növények korai meghonosodását jelzik. A fentieket összegezve, a „felcsúszott Balkán” modellje a magyarság tárgyi néprajzában, különösképp a kézművesség, a lakáskultúra területén nem érzékelhető számottevően, de bizonyos térségekben, mint például a Sárközben a gazdasági prosperitás és az egymás mellett élés nyomán a két kultúra élénkebben hatott egymásra.

ÉLETMÓD ÉS TÁRSADALOM

A rácokkal foglalkozó írásokban igen gyakran olvasni olyan vélekedéseket, hogy a rácok nomád vagy félnomád életmódot éltek. Másik közkeletű vélekedés szerint kezdetlegesebb építkezési kultúra és nagyfokú mobilitás volt rájuk a jellemző, Maksay Ferenc szerint olykor régi magyar faluk házaiban foglaltak szállást és a régi településforma átöröklődött rájuk.³² A következőkben e két, egymással összefüggő kérdést szem előtt tartva tekintem át a rácok életmódjának és társadalmának jellegzetes vonásait.

Település és építkezés

A rác települések sajátos vonása volt a veremházak túlsúlya. Házaikról a legkiválóbb leírást Edward Brown szolgáltatta, aki Szlavóniában azt tapasztalta, hogy az egész tartomány népe földalatti házakban lakik.³³ Nem mellékes körülmény, hogy a gyengébb minőségű, szegényes jellegű rác házak „primitívségét” már a korabeli leírások is sugallják. Kérdés azonban, hogy mennyire bízhatunk ezekben az értékítéletekben? A rácok valóban kezdetlegesebb építkezési kultúrát hoztak volna magukkal balkáni őshazájukból? A választ már részben Edward Brown is megadja, aki a „vakondok-emberek” (humane moles) földházait a föld felett épült paraszti hajlékokhoz hasonlítja, külön megemlítve, hogy házaikat fakéménnyel, ablakkal látják el és lakrészekre osztják. Jól lehet a föld felett épült házakhoz képest szerényebbnek tartja őket.

A néprajzi szakirodalom a veremházat korszakokon átívelő építészeti jelenségnek tartja, jelenléte csak az anyagi és nem a kulturális „színvonalat” jelzi.³⁴ Háborúk idején megnő a jelentősége, akár csak a természet kínálta menedékhelyeknek (például barlang). A „hadas” időkben a fában és kőben szűkölködő vidékeken a házak földbe süllyesztése az új épületek építésének legegyszerűbb módja lehetett. Hogy mennyire nem a rácság kulturális jellemzőjeként, vagy annak fokmérőjeként tekinthetünk a veremházra, arra egy másik utazó, Hans Dernschwam 1553-as leírása is adalékkal szolgál, aki rácországi útja során sövényfalú, „sárral döngölt” házakat említ és nem

³¹ Hofer 1993: 21.

³² Maksay 1976: 52. Hasonló vélekedést lásd még: Kisasszony 1976: 88.

³³ Brown 1673 [1685]: 38.

³⁴ Balassa M. 1987: 136–137.

veremházakat.³⁵ Az is figyelemreméltó körülmény, hogy a 18. században újratelepült rác falvaknál már nem jellemző a veremház.

Maksay azon álláspontja is vitatható, miszerint a rácok a magyarok elhagyott házait vették volna birtokba, és a jövevények falujára átöröklődött a régi falu szerkezete, formája. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a rácok magyar házakba költöztek volna be. A rácok megtelepedésének mintegy előzménye volt ugyanis a falupusztulás, mely természetéből fakadóan nemcsak a falu házait, településszerkezetét, de szűkebb környezetét is átformálta, sőt lakhatatlanná is tehetette. A török világ alatti rác faluhelyeket lefestő tanúvallomások határozottan elkülönítik a rác és a korábbi magyar falu helyét, sőt a tanúk olykor az új telephely létrejöttének szükségességéről, okairól is szólnak.³⁶ Úgy vélem tehát, hogy a falvak átöröklődése ritka jelenség lehetett. Miként a két népcsoport együttélése is, mely a hódoltság alatt inkább csak a külvárosokra, a palánkok körüli településekre korlátozódhatott, az egykorú írások szerint azonban az itt zajló élet sem volt mentes a konfliktusoktól.³⁷ Akár életmódbeli, akár vallási, vagy politikai okok álltak az elkülönülés hátterében annyi bizonyos, hogy a török után is rendkívül ritkán fordul elő, hogy a két nemzetiség együtt telepedett volna le egy faluhelyre. Ahol az együttélés később meg is valósult sok konfliktus okozójává vált.³⁸ Ez az idegenkedés határozott párhuzamot mutat a temesvári vilájetben kirajzolódó viszonyokkal, ahol Hegyi Klára a defterek alapján a különélés, a magyar hátrálás és a rác térnyerés összefüggésrendszerét mutatta ki.³⁹ A különállás azonban nem jelentett gazdasági elkülönülést, és a konfliktusok megléte sem zárja ki a szomszédos falvak békés egymás mellett élését, amit a határpercek vallomásteveői és az Andrásfalvy Bertalan által vizsgált kadarkakultúra átvétele is bizonyítanak.⁴⁰

A rác betelepődéssel a régi településrendszer csak részben pusztult el, megőrződött a régi magyar falvak neve, határa, még akkor is, ha a lakosság szétszéledt, házaik elpusztultak. A török adminisztráció, élén a török birtokossal, igyekezett betelepíteni a pusztát, fenntartani a régi határokat, és megújítani annak határjeleit is.⁴¹ A rácok tehát szervezett keretek között, faluközösségi rendben élték az életüket, mindazonáltal gazdálkodásuk inkább alapult az állattartáson. A faluhelyek, a faluhatárok tér- és tájhasználati szerepköre annyira fontos maradt, hogy a rác faluhelyek nagyságát a későhódoltsági viszonyokra visszaemlékező rácok két módon adták meg: hány eke tudott kimenni a településről, illetőleg mennyi állatot tudott eltartani a település határa.⁴²

Úgyszólván természetes, hogy a hadjárásoknak eleve kitettebb (hiszen korán elpusztult) területeken otthonra lelt rácok települései a hódoltság korában többször is

³⁵ Dernschwam 1553 [1984]: 146–147.

³⁶ Máté 2017a: 307–308.

³⁷ Vö. Szakály 1993a: 22–23.

³⁸ Sióagárd rácai a nyakukra ültetett magyarokat (TML 1: 1034, 1728), a bátaszéki magyarok a náluk lakó és haramiákkal cimboráló rácokat kívánták elmozdítani (TML 3: 1034, 1743). A 18. század eleji Tolna megyei problémákról részletesen: Szilágyi 1999: 94–96.

³⁹ Hegyi 2005: 302–304.

⁴⁰ Andrásfalvy 2002: 158.

⁴¹ Máté 2017a.

⁴² Lásd: Máté 2017a.; TML 10: 601. 1731. 2. t.; TML 10: 795, 1735, 3. t.

elpusztultak. E pusztulások jeleként értelmezhetjük a határokon belüli faluátköltözéseket, a „lakások” vándorlását.⁴³ A nagy háborúk éppúgy megtizedelték soraikat, mint a térségben fennmaradt magyar települések lakóit.⁴⁴ A török patronátus nem jelentette sérthetlenségüket.⁴⁵ Soraik belsőleg is megosztottak voltak, hiszen a források töröknek szolgáló martalócokat, áttért szpáhikat, „magyaros rácokat”, és kuruc csapatokban szolgálókat is emlegetnek.⁴⁶ Egyházuk megosztására is történtek kísérletek, melynek „eredményeként” a 17. század végére unitus és skizmatikus pártra szakadtak.⁴⁷

A 17. századi adóztatási iratok és a határperek vallomásai alapján tehát bizonyosan állandó rác településekkel számolhatunk.⁴⁸ A huzamosabb itt tartózkodásukat a középkori eredetű településnevek megváltozása is mutatja. Néhány példa: Anyából Janya (Medina, Tolna m.), Tamásból Tomasin (Tolna m.), Szentmártonból Martinca (Nagyszokoly, Tolna m.) lett. Több esetben a rácok helyére németek kerültek, és azok a rácok által használt falunevet vitték tovább (például középkori Bélcs, rác Belacz, német Belacz). Van adat azonban új falu és falunév előbukkanására is (például Jovánca, Skeledinci).⁴⁹ A szerb névalakok a 18. században azonban visszaszorultak, a szláv hatás nem vált olyan mértékűvé, mint a Bácska és a Temesköz magyar falunevein.⁵⁰ A faluneveken kívül rendkívül fontos a mikrotoponímia is. Ennek megváltozása a mai névanyagból kevéssé adatható, a 18. századi határjárások azonban számtalan adattal szolgálnak a rác – magyar párhuzamos helynévkészlet vizsgálatához.⁵¹

Társadalomszervezet

Mind a vlach közösségek, mind pedig a 18. századi rác és sokác háztartások esetében megfigyelhető az ún. „kiterjedt” család vagy nagycsalád jelensége. Fontos megjegyezni, hogy a szaknyelv által zadrugának nevezett balkáni nagycsalád nem volt általánosan elterjedt a Balkán népei között. Maria N. Todorova szerint ez a mára túlmitizált és etnikus jegyekkel felruházott jelenség elsősorban a hegyi területekre koncentráldott, illetőleg mindazon területekre, ahol az állattartás meghatározó megélhetési alapként számított, így a vlach kolonizáció által érintett és a török időkben benépesített síkvidéki területekre is.⁵² Wicker Erika régész a Duna-Tisza közének balkáni temetőiben nagycsaládi temetkezési rendet állapított meg, a Kaposvár mellett feltárt török kori

⁴³ Részletesen: Máté 2017. Megjegyzendő, hogy ezen körülmények is összefüggenek a veremházak építésével.

⁴⁴ Lásd a grábóci kolostor bejegyzéseit a sorsfordító időkről: Szilágyi 1999: 13–16.

⁴⁵ Lásd: Szakály 1981.

⁴⁶ Máté 2017c: 431.

⁴⁷ Dujmov 2005: 119–122.

⁴⁸ Lásd: Hegedüs 1979; Szakály 1975.

⁴⁹ MNL Est. Rep. 92. cs. 556. f. C. No 335. Mindkét faluhely a mai Gyulaj határában lehetett.

⁵⁰ Néhány példa a középkori, török kori és 18. századi névvariánsokra: Garáb – Grabovac – Grábóc; Emény – Veminy – Véménd). A délszláv bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomairól alapvető írás: Szabó 2014–2016.

⁵¹ Máté 2010; 2017.

⁵² Todorova 2006: 166.

temető esetén is vannak erre utaló jelek.⁵³ A határperek alapján is számos adat felsorakoztatható a nagycsalád megléte mellett.⁵⁴

A forrásokból fény derül arra is, hogy a rác falvak elöljárója a 17. század második felében is a kenéz volt, jóllehet, azt nem tudhatjuk, hogy vajon bírót vagy a Hegyi Klára által leírt és fontos irányítói szerepkörrel jellemzett, szultáni kinevezéssel adott tisztséget jelentette-e. A 18. század eleji újratelepüléskor a kenézi rang már bizonyára a szabadosi intézmény rác megfelelője lehetett, legalábbis Mórág, Harc és Palánk újratelepítése kapcsán világosan kifejezik a két jelenség azonosságát.⁵⁵ Ez felveti a kenézi tisztség lassú átlényegülését, mely a rácok „feudalizálódásával” párhuzamosan mehetett végbe. Társadalomszervezetükből adódóan a vezetéknevek kevésbé rögzültek, mint például a magyar családok esetében.⁵⁶ Igen gyakori ugyanis a lakóhely nevéből képződött vezetéknev, melyek száma különösen a 18. században sokasodik meg. A patriarchális család és a rá jellemző üzemszervezet igen sokáig fennmaradt, még a 19. századi vármegye-leírások is a rác és bosnyák falvak jellemzőjeként tartották számon.

Templomok és templombajárás

Egy egyházi kiváltságokkal rendelkező nép betelepődése nehezen képzelhető el templomok építése és használata nélkül, ennek ellenére hiányosan ismerjük a török alatti egyházi életet, főként annak alsóbb szintjét.⁵⁷ Nyilvánvaló, hogy mindvégig nagy szerepe és kisugárzóereje volt a grábóci kolostornak, ahol 1663-ban hatvan fős szerzetesi közösség élt.⁵⁸ Eddig hiányoztak azonban a falvak szintjére vonatkozatható egyházi adatok. Az eddigi adatokat mintegy kiegészítve a következőkben jelzésszerűen említetek néhány adatot, melyek az alsó intézményi szint meglétére világítanak rá.

A tanúvallomásokban templomba járó rácokat, egy ízben Aparról Hidasra, illetőleg Kétyről az anyai templomba igyekvő szerbeket említenek.⁵⁹ A vallomások alapján a rácok használták a szabaton (Gyöng, Tolna m.) középkori templomot és 18–19. századi adatok szerint a szakadati templomot is.⁶⁰ Hogy a rácok templomépítésbe is belefogtak, arról a letopisban említett 1649-es cikói példa árulkodik.⁶¹ Ez esetben azonban vélhetően kis alapterületű építményről lehetett szó (mint például a mai erdősmecskai templom), templomaik ekkortájt sokkal inkább borona-, vagy paticsfállal készülhet-

⁵³ Molnár 2016: 238.

⁵⁴ Máté 2010.

⁵⁵ Az intézményről részletesen: Máté 2015. Kenézek szabadosi funkciója: TML 10: 69, 1733.; Szilágyi 1999: 13–16.; Szilágyi 1992: 41.

⁵⁶ Máté 2010.

⁵⁷ Lásd: Varga 2008: 53.; Dujmov 2005. 128–132.

⁵⁸ Szilágyi 1999: 13–16.

⁵⁹ Az apari eset a Rákóczi-szabadságharc után, 1713 körül történhetett (TML 10: 1654. 1748), de valószínű, hogy már korábban is állt ott szerb templom. A másik eset valószínűleg a „török világban”, de mindenképpen a Rákóczi-szabadságharc előtt történt (TML 10: 795. 1735). Elképzelhető, hogy a rácok a középkori Anya templomát használták.

⁶⁰ Máté 2017a; K. Németh 2011: 147.

⁶¹ Somogyi 1960: 76.

tek, és minden bizonnyal különálló fa harangtornyuk volt. A kő- vagy téglafalazatot nélkülöző építkezés 20. századig élő példája volt a lebontott hidasi rác templom. Szerzetesi vagy papi földbirtoklására utal a pincehelyi Kalugyer-sziget, és a kajmádi „Kalugyer szőlője” (Szedres, Tolna m).⁶² Gencsről (Sióagárd, Tolna m.) egy „Leknyi” nevű rác papról van tudomásunk, akinek szőlejét emlegetik.⁶³

Az eddigieknél is érdekesebb az a határvizsgálat, melyben egy rác tanúságtevő arról vall, hogy a gyaláni (Kisgyalán, Somogy m.) rácok a Rákóczi-szabadságharc előtt a csicsói Szentkútra (ma Szakály része) jártak ájtatoskodni.⁶⁴ A csicsói búcsú a 19. században is a rác, sokác, és bunyevác népcsoportok közös búcsúja volt. Andrásfalvy Bertalan a csicsói búcsú és más közösen használt búcsújáráhelyek alapján feltételezi, hogy a sokác és bunyevác népesség egy része korábban ortodox lehetett.⁶⁵ A tanúvallomások tehát egy, a németek beköltözése előtt már kialakult kultuszról szólnak, de talán nem merész-ség a török kori adatot egyfajta áthidalóként felfogva középkori alapokat feltételezni.

Kapásnövények

A néprajzi szakirodalom felfigyelt arra a sajátosságra, hogy a kapásnövények egy része a Balkánon keresztül került Magyarországra, sőt az első természetők is balkáni csoportok voltak. Jellegetes török korban megjelenő növény volt a kukorica. A rácok anyagi kultúrájának és gazdálkodásának egyik jó példáját nyújtja az 1721-ben rácokkal újratelepült Mórág. A falut 1723-ban a vármegye katonasága felprédálta, s a faluból 12 szekérnyi törökbúzáat hoztak el.⁶⁶ A mindössze két éve létező, 14 háztartásfővel rendelkező falu kukoricatermelése jelentős lehetett. Ehhez hasonló megállapításra juthatunk, ha az 1695-ös és 1696-os, török időkre vonatkozó kamarai tizedfeljegyzések anyagait vesszük szemügyre, sőt itt már az is nyilvánvalóvá válik, hogy a népcsoportok között különbségek voltak. A katolikus bosnyák, sokác és ortodox rác népességnél a kukorica és a rozs termelése jelentősebb volt, törökbúzából átlagosan 5–10-szer nagyobb mennyiség folyt be tizedben, mint a magyar településeken.⁶⁷ Ez az aránykülönbség azt valószínűsíti, hogy a balkáni jövevények a kukoricát már ekkor alapvetően emberi fogyasztásra termesztették. Elterjedését az is elősegíthette, hogy termesztése eke és igaerő nélkül is lehetséges, ebből kifolyólag háborús körülmények között is nagyobb eséllyel folytatható.⁶⁸ Ráadásul egységnyi területről másfél-kétszeres termést takaríthattak be, mint a gabonafélék után. Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a kukorica a pionír és marginális élethelyzetek fontos növénye volt, melynek beilleszkedését, elterjedését elősegítették a 17–18. századi közállapotok.⁶⁹

⁶² TML 10: 1633. 1748.; MNL S 12 Div. XI. No. 0026. („Kalugyaer Sziget”)

⁶³ TML 10: 1632. 1748.

⁶⁴ Vindere Ivan vallomása (65. é.). MNL Est. Rep. 92. cs. 557. f. C. No. 466/a. 1734.

⁶⁵ Andrásfalvy 2011b: 307.

⁶⁶ Szilágyi 1992: 36–39.

⁶⁷ Timár 1983: 133.

⁶⁸ Vö. Balassa 1960: 66–70.

⁶⁹ Balassa 1960: 68–70.

A mórágyi rácoktól 180 kg dohányt raboltak el (két gazdától), ami azt jelzi, hogy a török idők jellegzetes élvezeti cikkét a rácok is termelték és értékesítették. Ez egybe-
vág Takács Lajos megállapításaival, aki szerint a növényt nem a németek honosították meg a Dunántúlon, elsőként a rácok között jelent meg, majd a telepés, nem örökös státusú szerződéses falvak kezdték termesztani.⁷⁰ Műveléséhez szakértelemre és sok élőlömükára volt szükség, hiszen a kukoricához képest 6-szoros, a gabonához képest 19-szeres élőlömüket kívánt.⁷¹ A tolnai rác dohánytermesztés azonban nem specializálódott formában folyt, a termelés inkább a házi kertekre korlátozódhatott.

A szakirodalom egyértelműen a szerbekhez köti a kadarka megjelenését.⁷² A kérdés igen nagy teret kapott, ezért nem tárgyalom részletesen. A 18. századi határperekben rác szőlőművelésre vonatkozó adatok kerültek elő, például Szakály, Döbrököz, Guszla, Nyerges, Bozsok, Gencs falvakból úgyszólván minden ráclakta vidékről, s a tanúvallomások adatain túl a Tolna és Baranya megyékben gyakori Ráchegy és Rácpince helynevek is úgy vélem, javarészt valóban egykori szerb szőlőhegyeket jelezhetnek. A kadarka átvételének egyik jellegzetes területe a Sárköz lehetett, pontosabban a Szekszárdi-dombság, ahol a nagy számban betelepült rácok a tolnai, bátai, etei, kesztölci, bátaszéki magyar polgárokkal osztoztak a hegyek haszonvételén. Ezek az adatok a rácok gazdálkodása mellett arra mutatnak, hogy a rácok nemcsak önellátásra, hanem a konjunkturális termékkeresletre is odafigyeltek.⁷³ Másképp fogalmazva a katonaszkodásból élőket leszámítva a rácokra is a paraszti életforma lehetett jellemző, mely hangsúlyjaiban, termelési rendjében tért csak el a magyarokétól.

Állattartás

Alig tartható ma már Taba István nézete, aki 1941-ben így fogalmazott: „...még igen sokáig nem lesz a beköltözött telepesekből használható jobbágy, még a 18. század közepén is vándorol, nem tarthat tehát olyan állapotokat, amelyek, mint pl. a sertés és a méh, a költözködést akadályozná”.⁷⁴ Makkai László a vlachok állattartásának káros környezeti hatásaira hívta fel a figyelmet, aki szerint nyájaik elfoglalták a magyarok szántóit, és lehetetlenné tették számukra a visszatérést. A legeltetés nyomán a gyepek állapota leromlott, túskebozót alakult ki.⁷⁵

A határpercek sok adatot tartalmaznak a rácok állattartására vonatkozóan. Elsősorban a disznók, a juhok és a kecskék tartása figyelemreméltó, általánosnak mondható. A juhok inkább az eredendően ligetes sztyeppel borított, nyíltabb területeken találhattak megfelelő étetteret, amit a határpercek adatai is alátámasztani látszanak. Úgy tűnik, a

⁷⁰ Takács 1954.

⁷¹ Puskás Károly vélekedését idézi: Takács 1954: 536.

⁷² Összegzően: Andrásfalvy 2002.

⁷³ A dohányon és a boron kívül a pálinkát is jól értékesíthető cikknek tekinthetjük, melyből csak Mórágyon 377 liternyit foglaltak le és hozzá négy kazánt. Vö. Fenyvesi 1985: 214.

⁷⁴ Taba 1941: 16.

⁷⁵ Makkai 1987: 1434.

juhartás inkább hozható kapcsolatba a beköltöző szerbekkel, mint a magyarokkal.⁷⁶ A juh és a kecske éppen hogy akadálya lehetett a térség erdősödésének, és a bozót kialakulásának hisz ezek a jószágok nemcsak a füveket, de a rügyező ágakat, bokrokat, magoncokat is szívesen fogyasztják. S hogy eredményesen is, arról a kárpáti vlach pásztorkolonizáció során művelésbe volt hegyi legelők óriási kiterjedése tájékoztat.

A juh már csak a török érendben betöltött hangsúlyos szerepe miatt is jelentősebb haszonállat lehetett, húsa, s a tejéből készült túró és sajt a délkelet-európai érend fontos alapanyaga volt. Ezen készítményeknek a dunántúli magyar érendben ugyanakkor alig lehetett szerepe, hiszen a juhtejből nyert ételek a dunántúli táplálkozás-kultúrában alig mutatkoznak. A juhhúsból és tejből készült étek megjelenését tanúsítja a kecskék után a török időkben fizetett tized nagysága is, mely a bosnyák, rác és sokác falvaknál jóval nagyobb tétel volt, mint a magyar községekben.⁷⁷

Feltételezhető, hogy a nyíltabb területeken a marhatartás is fontos volt. Erre utal például az is, hogy 1684–85-ben Koppány, Tamási és Tabód (Bonyhád, Tolna m.) vidékéről jelentős számú marhát raboltak el a végbeli magyar katonák.⁷⁸ Az is joggal feltételezhető, hogy a marhatartás inkább az erődök őrségével és kereskedőivel volt szorosabb kapcsolatban és akárcsak az Alföldön élénk állatkereskedelmet tartott életben. A rácok állattartó telephelyeit szállásnak nevezték, legalábbis így kerültek bele a magyar nyelvű határperes iratokba. A disznótartás inkább az erdős vidékekre volt jellemző, és ott az adatok egyértelmű elsőségét mutatják.⁷⁹ Ilyen volt Mágocs, Dombóvár, Grábóc, Erdősmecske vidéke. Az adatok szerint a sertésekkel való kereskedés is nagyobb részről rác kézben lehetett. A méhészet is nagyon fontos volt, melynek a külterjes erdei állattartással összekapcsolódó élőfás módja, és a kásos méhészkedés is elterjedt volt.

Malmok

Az összeírások és határperek adatai szerint a rácok malmokkal is rendelkeztek. A térségre jellemző felülcsapott malomtípus mellett feltűnik egy eddig a Dél-Dunántúlról még nem adatolt malomtípus is: a kanalasmalom. A Dombóvár melletti Enyődön (a „török világban”), a Dunaszekcsővel szomszédos Rácgörcsönyben (1753-ban) rác parasztok kezén, a dél-baranyai falvakban (1701-ben) pedig ortodox és katolikus boszniai telepesek használatában álltak.⁸⁰ A forrásokban kanalas vagy kalányos malomnak, illetőleg kasszikáricának, kasszikár vodenicának nevezik. A kanalas malom esetében a kerék horizontálisan áll és egy szűk kürtön vagy csutorán keresztül sugárban beáramló víz hajtja a kereket, mely áttétel nélküli gerendellyel hajtja az őrlőkövet.⁸¹ Ez azonban nem egyszerű technikai variánsa a jól ismert magyarországi malomtípusoknak. Az

⁷⁶ Máté 2017b

⁷⁷ Lásd: Timár 1983.

⁷⁸ Részletesen: Máté 2018.

⁷⁹ Máté 2017b. A disznótartás részleteiről most nem ejtek szót.

⁸⁰ Enyődre lásd: K. Németh–Máté 2014: 58–61; BML IV. 1. f. 3. XI. 324. 1753. (Rácgörcsöny határa); Nagy 1979: 73, 74, 81.

⁸¹ Legújabb feldolgozása: Osváth 2011.

európai kutatások szerint olyan területeken terjedt el, ahol a malom után járó adózás kedvezőbb volt, és családi vagy szomszédsági rendszerben működtethették.⁸² Elterjedését elősegítette az a körülmény is, hogy anyagigénye kisebb és szerényebb vízhozamú patakokra is telepíthető (gátas, malomtavas rendszerrel). A kanalas malom a jövevények malomtípusa volt, mely csakis kis közösségek igényeit elégíthette ki. Úgy tűnik, hogy a feudális rend megerősödése már nem kedvezett létrejöttüknek és használatuknak.

ÖSSZEGZÉS

A magyarság török alatti visszaszorulása és a németiség betelepítése között az élet nem szakadt meg a tájon. A régi struktúra körvonalait a rácság töltögette ki, s egyúttal új, a magyarokétól eltérő életmódot is hozott magával. A rácok hódoltsági betagozódását tehát egyfelől gazdasági és települési beágyazottság, de politikai idegenség jellemezte. Hofer Tamás rendkívül éleslátóan világította meg azt a helyzetet, melyben a rácok térhódítása végbement: „A társadalmat így nem közös értékek és törekvések tartották össze, hanem erő és szabályozás. Az ilyen társadalmakat szakadékok, hézagok osztják meg, a csoportok közt hiányoznak a szelíd átmenetek, és hangsúlyt kap a kultúrának a hovartartozást, másságot kifejező szerepe.”⁸³ A rácok olyan közvetítőréteget alkottak, akik az együttélés során átadták a magyar és német népesség számára a tanulmányban felvázolt, török időkben meghonosodott életmódjuk és kultúrájuk egyes elemeit, de életkereteik bizonyos mértékig a középkori magyar struktúrát is visszatükrözték. Kevésbé szervezültek azonban a magyar kultúrába a mentalitás és a vallás dolgában, mint az idetelepült és beolvadt egyéb népcsoportok (horvátok, szlovákok). Ennek, illetve idegenségüknek egyik fő okát az ortodox, bizánci kultúrához való tartozásukban láthatjuk.⁸⁴

A kapásnövények elterjedése, a malomhasználat, a differenciált állattartás és a velük való kereskedelem arra utalnak, hogy a nomád, félnomád jelzők nem alkalmasak a rácok életmódjának leírására. Annál is inkább, mert ez a szó az állattartással foglalkozó magyar szakirodalom szerint nem tükrözi egy-egy népcsoport valós, szükségszerűen összetettebb gazdálkodását és életmód-mintázatát.⁸⁵ Életmódjuk, a megtelepedésük kezdetén, inkább hasonlíthatott a Kárpátok hegyvidéki területein élő vlach jogú közösségek életmódjára. A pásztorközösségek a Dunántúlon azonban jóval kedvezőbb feltételeket találtak, a juhok mellett disznót, marhát tartottak, és a kapásnövények mellett gabonát is eredményesen termeszthettek. Gazdálkodásuk eltérő hangsúlyai miatt indokolt vlach ökotípusnak vagy paraszti üzemtípusnak nevezni nemcsak a rácok, de a sokác és bizonyosan a bunyevác csoportok gazdálkodását is. Ennek mintázata a Dunántúlon többféle helyi változatot vehetett fel. Bővíthetett a termelvények és az alkalmazott eljárások köre, de a nagycsaládi munkaerőn és a kiterjedt legelőkön alapuló üzemvitel, a juh- és a kecsketartás és a kukorica fontossága nem sokat változhatott az

⁸² Lucas 1953.; Moog 1994.

⁸³ Hofer 1993: 18.

⁸⁴ Vö. Hofer 1993: 22.

⁸⁵ Szabadfalvi 1987: 65.

évszázadok során. A 18–19. századi leírások és a korszakról szóló történeti-néprajzi munkák egyértelműen a rác modell „vereségét” írják le a telepés német modellel szemben, mely a legelők megfogyatkozásával és a nagycsaládi üzemszervezet „korszerűtlenségével” mintegy önmagát számolta fel a birtokvásárlásra kész kisparaszti üzemmellel szemben.⁸⁶ A rácok a 18–19. századi gazdálkodás valóságos antipéldáiként jelennek meg a gazdasági cikkek és könyvek hasábjain. A régi világból nemcsak termelési kultúrát, de a török világ mentalitását is örökölte a szerbség, és vele együtt az idegenséget kifejező rabló, tolvaj, vadrac megkülönböztetést, mely a 18. századtól egészen máig hatóan meghatározza a róluk alkotott képet. Eltűnésük, visszaszorulásuk több tényezőre vezethető vissza: a török kiűzésére, a Rákóczi-szabadságharcra, a földesurak és a vármegyék rácokkal szembeni bizalmatlanságára, és a pártfogó politikai közeg megszűnésére, a „harmadik etnikum” státuselőnyének megszűnése, melyeket hullámverésszerű események formájában a történeti források tisztán kirajzolják. A hullámok alól azonban feltárulkozik a visszaszorulás hétköznapi aspektusa is, a gazdasági körülmények szorongató ereje, a rác gazdálkodási modell hanyatlása, melyek a békés években lassan érvényesülő számszerű fogyást, elvándorlást idéztek elő. A fegyverrel, majd kaszával, kapával megvívott „harc” végkifejletét az omladozó, hívek nélküli pravoszláv templomok hirdetik a tolnai és baranyai dombok között.

Irodalom

ANTOV, Nikolay

- 2013 The Ottoman State and Semi-nomadik Groups Along the Ottoman Danubian Serhad (Frontier Zone) in the Late 15th and the First Half of the 16th Centuries: Challenges and Policies. *Hungarian Studies* 27. 2. 219–235.

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 2002 A kadarka kultúra Magyarországon. In Benyák Zoltán – Benyák Ferenc (szerk.): *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Budapest: Hermész Kör.
- 2011a Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején. In Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – eltérő értékrendek*. Budapest–Pécs: L’Harmattan–PTE BTK Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék.
- 2011b A magyar – délszláv – német népi kultúra egy korabeli szerző szemével. In Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – eltérő értékrendek*. 303–308. Budapest–Pécs: L’Harmattan–PTE BTK Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék.
- 2011c Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosulás. In Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – eltérő értékrendek*. Budapest–Pécs: L’Harmattan–PTE BTK Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék.

BALASSA Iván

- 1960 *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁸⁶ A német, magyar és rác modellről: Andrásfalvy 2011a.; 2011c

- BALASSA M. Iván
1987 Népi építkezés a XVIII. században (Újrakezdés vagy folytatás?). In Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére.* 135–137. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- BARANYAY Tivadar
1940 *A rácok elterjedése és településformái Baranyában.* Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.
- BENDA Kálmán
1980 Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BÉL Mátyás
1979 [1728] *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica c. művéből Tolna Vármegye leírása. Tanulmányok Tolna Megye Történetéből IX.* Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Levéltára.
- BROWN, Edward
1673 [1685] *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe...* London.
- ÇOBAN, Erdal
2008 Egy balkáni eredetű népcsoport a koppányi szandzsákban: a vlahok. *Aetas* 23. 4. 173–190.
- DANKÓ Imre
1968 A magyarhertelendi női fazekasság. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967.* Pécs: Janus Pannonius Múzeum.
- DÁVID Géza
1982 *A simontornyai szandzsák a 16. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
2006 Bonyhád és környékének települései az oszmán korban. In László János – Szóts Zoltán (szerk.): *Előkészületek Bonyhád monográfiájához. Előadások a IV. Völgységi konferencián (2005. november 26.).* Bonyhád: Völgység Múzeum.
2015 Tamási és környéke az oszmán hódítás idején. In Torma István (szerk.): *Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, török kor.* Tamási: Könyü László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény és Tamási Helytörténeti Alapítvány.
- DERNSCHWAM, Hans
1553 [1984] *Erdély/Besztercebánya/Törökországi útinapló.* Budapest: Európa.
- DUJMOV Milán
2005 A szerb ortodox egyház helyzete Baranyában az 1690-es években. In Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században.* Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet.
- FENYVESI László
1985 Az igali portya és a körmenői kótyavetye balkáni tanulságai. In Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Magyar és török végvárak (1663–1684).* Eger: Dobó István Vármúzeum.
- FÉL Edit
1943 Délsláv kölcsönhatások a Sárköz népviseletében. *Délvidéki Szemle* 2. 67–75.
- FILEKI, Irena – FUKSZ Márta
2018 *A koszovói és a sárközi himzés – kulturális párhuzamok.* Belgrád: Ethnographic Museum in Belgrade. Megjelenés alatt.

FILEP Antal

- 2012 Néprajzi irodalmunk szeszesházának történeti előzményei. Adalékok kora újkori lakáskultúráinkhoz. In Tóth Arnold (szerk.): *Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

GAÁL Attila

- 1982 A Dombóvár-Békatói XVI-XVII. századi temető. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve X-XI*. 1979-1980. Szekszárd: Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum.

GALLINA Zsolt

- 2004 Fonyód – Bézsény-puszta (M7 S-33 lelőhely). In Honti Szilvia et al.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). Előzetes jelentés III. Kaposvár: *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16. 35–39.

GERELYES Ibolya – KOVÁCS Gyöngyi

- 2002 *A hódoltság régészeti kutatása*. Opuscula Hungarica III. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

HEGEDÜS László

- 1979 Tolna megye nyugati felének települései (1580–1704). *Tanulmányok Tolna megye történetéből IX*. Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Levéltára.

HEGYI Klára

- 1982 *Egy világbirodalom végvidékén*. Budapest: Gondolat.
 1995 *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete.
 1998 Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle XL*. 3–4. 229–256.
 2001 Magyar és balkáni katonaparasztok a Budai vilájet déli szandzsákjaiban. *Századok* 2001/6. 1255–1311.
 2005 A temesvári vilájet népeisége és katonaparasztjai. *Történelmi Szemle XLVII*. 3–4. 297–314.

HADROVICS László

- 1991 *Vallás, egyház, nemzetudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék és Román Filológiai Tanszék.

HOFER Tamás

- 1993 A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre. *Népi kultúra – népi társadalom XVII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HOLUB József

- 1974 Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. *Tanulmányok Tolna Megye Történetéből* 5. Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár.

JENEI Károly

- 1976 A délszláv betelepülés előzményei és folyamata Fejér megyében. *VEAB értesítő* 1976. II. Veszprém: MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága.

K. NÉMETH András

- 2011 *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs: IDRResearch Kft.–Publikon Kiadó.
 2015 Tamási és mai határa a 17. században. In Torma István (szerk.): *Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, török kor*. Tamási: Könyvü László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény–Tamási Helytörténeti Alapítvány.

- 2017 *A hódoltság kori délszlávok régészeti kutatásának helyzete Tolna megyében. Kézirat.*
- K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor
- 2014 Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. In Báti Anikó – Csoma Zsigmond (szerk.): *Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában.* Budapest: Agroinform.
- KISASSZONDY Éva
- 1976 Tolna megye telepítési problémái a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben. *VEAB értesítő 1976. II.* Veszprém: MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága.
- KURSAR, Vjcran
- 2013 Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th–18th Centuries). *OTAM. Journal of The Center for Ottoman Studies.* Ankara: Ankara University. 34. 115–161.
- LUCAS, A. T.
- 1953 The Horizontal Mill in Ireland. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* vol. LXXXIII. 1. 1–36.
- MAKSAY Ferenc
- 1976 A dunántúli településrendszer a XVII-XVIII. sz. fordulójáig. *VEAB értesítő II. A Dunántúl településtörténete I. 1686-1768.* Veszprém: MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága.
- MAKKAI László
- 1985 Magyarok és rácok a Dunántúlon; Az Alföld. In Pach Zsigmond – R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország története I-II.* . Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MÁTÉ Gábor
- 2010 Migráció és népességcsere a tulajdonnevek (családnevek, helynevek) és a történeti mondák tükrében, Észak-Baranyában. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2014 A kertesség, a török uralom és a telkesítés összefüggései a mecseki szállaskertes települések példáján. In Kürtössy Péter – Máté Gábor – Varga Szabolcs (szerk.): *Örökségünk a tér és az idő. Tanítványi tiszteletgés Filep Antalnak.* Pécs: PTE BTK TKI Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.
- 2015 „Búcsúról búcsúra hordozván és olvastatván a kontraktust”. Döbrököz szabadosai és a község benépesítése a Rákóczi-szabadságharc után. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 37. Szekszárd: Wosinsky Mór Múzeum.
- 2017a 17–18. századi tanúvallomások településtörténeti tanulságai a középkori Tolna nyugati és déli felén. In Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes (szerk.): *Magyarország Régészeti Topográfija. Múlt, jelen, jövő. Archaeological topography of Hungary. Past, present, future.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet.
- 2017b Landscape Reconstruction of the Southern Transdanubian Pusztas (1683–1735) Based on 18th-Century Border Litigations. *Acta Ethnographica Hungarica* 62(1). 105–134.
- 2017c Tanúvallatás a Dél-Dunántúl 1683-85-ös elpusztulásáról (forrásközlés). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 39. 401–441. Szekszárd: Wosinsky Mór Múzeum. Megjelenés alatt.
- MÉSZÁROS Gyula
- 1969 *Szekszárd és környéke török díszítésű kerámia emlékei.* Szekszárd, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a szekszárdi Balogh Ádám Múzeum.

MOLNÁR Antal

2003 *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Budapest: METEM.

MOLNÁR István

2016 Török kori temetőrészlet Kaposváron. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága.

MOOG, Berthold

1994 *The horizontal watermill: History and technique of the first prime mover*. Sprang-Capelle: International Molinological Society.

MÜLLER Róbert

1976 Régészeti adatok a hódoltsági terület településhálózatának megváltozásához. *VEAB értesítő II. A Dunántúl településtörténete I. 1686-1768*. Veszprém: MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága.

NAGY Janka Teodóra

1995 A móráglyi kerámia és a korai kerámia történeti kérdései. *Ethnographia* CVI. 481–515.

NAGY Lajos

1979 Adatok a Baranya megyei Batthyány uradalom kialakulásáról. *Baranyai Helytörténetírás 1978*. (10. évf. 1. sz.) 65–86. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

OSVÁTH Gábor Dániel

2011 *Patakalmok a Kárpát-medence keleti felében*. Budapest: Terc.

SÁROSÁ CZ György

1973 Magyarország délszláv nemzetiségei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 7. 369–390. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SOMOGYI Árpád

1960 Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. *Építési- és Közlekedéstudományi Közlemények* I. 2. 74–85.

SZABAD FALVI József

1986 *A magyar fekete kerámia*. Budapest: Corvina.

1987 A nomadizmus és a növénytermesztés kérdéséhez. In Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

SZABÓ Géza

2010 A dombóvári régészeti kutatások és a környék története az őskorban. In Pap Norbert (szerk.): *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig*. Dombóvár: Dombóvár Város Önkormányzata.

SZABÓ József

2014–2016 A dél-dunántúli délszláv (horvát, szerb és szórványos szlovén) bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomai a földrajzi nevekben 1–8. *Magyar Nyelvőr* 138/4; 139/1; 139/2; 139/4; 140/1; 140/2; 140/3; 140/4.

SZAKÁLY Ferenc

1975 Források Tolna megye XVII. századi történetéhez. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 4–5. (1973–1974)*. Szekszárd: Béri Balogh Ádám Múzeum.

1981 *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 1993a Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- 1993b Baranya megye hódoltsági történetének kutatási feladatairól. In Szita László (szerk.): *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből*. 11–24. Pécs: Baranya Megyei Levéltár–Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja.
- SZEKFŰ Gyula
- 1935 [2002] A török terület társadalmi és nemzetiségi viszonyai. Hóman Bálint – Szekfű Gyula (szerk.): *Magyar történet III*. Budapest: Arcanum. Világhálón: <http://mek.oszk.hu/00900/00940>
- SZILÁGYI Mihály
- 1983 Az újratelepülő Tolna megye (1710–1720). *Tanulmányok Tolna megye történetéből X*. 33–168. Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Levéltára.
- 1992 *Mórágymórág*. Mórágymórág: szerzői kiadás.
- 1999 *A grábóci szerb ortodox kolostor története*. Szekszárd: Babits Kiadó.
- SZITA László
- 1976 Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején. Újabb adatok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról. In *Baranyai Helytörténetírás 1974/75*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- TABA István
- 1941 *Baranya megye népessége a XVII. század végén*. Pécs: Baranya Vármegyei Közönsége.
- TAKÁCS Lajos
- 1954 A Tolna megyei dohánytermesztés kibontakozásának kérdéséhez. *Ethnographia* 65. 532–537.
- TIMÁR György
- 1983 A pécsi provizorátus török időkre vonatkozó feljegyzései 1695, 1696. *Baranyai Helytörténetírás 1982*. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- TODOROVA, Maria N
- 2006 *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest–New York: Central European University Press.
- VARGA Szabolcs
- 2008 Etnikum, felekezeti és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16–17. században. In Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában*. Pécs: B&D Stúdió.
- (Dr. Lászlófalvi) VELICS Antal – KAMMERER Ernő
- 1890 *Magyarországi török kincstári defterek II*. Budapest, Athenaeum.
- WEIDLEIN János
- 1934 Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában. *Századok* LXVIII. Pótfüzet. 611–630.
- WICKER Erika
- 2008 *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában*. Kecskemét: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.

Máté Gábor

PTE, egyetemi adjunktus

e-mail: mategab@gmail.com

Gábor Máté

South-Slavic people in South-western Hungary in the 17th–18th century from the perspective of historical ethnography

The Turkish occupation of Hungary in the 16th–17th century led to the depopulation of a number of settlements and micro-regions. From the end of the 16th century immigrants from the Balkans (orthodox Christian South Slavic people, Serbs) arrived to these areas. Their importance and influence kept growing until the end of the 17th century, then it reduced in the 18th century. The legal, political and economic position of Serbs can be characterised with the status of ‘third ethnic group’, meaning that they were not fully committed either to Hungarian, or Turkish authorities/realm, meanwhile they had more diverse opportunities in terms of political and cultural manoeuvres than Hungarians did. They served economically and politically the Turkish incursionists serving in the regular of semi-military organisations of Turkish realm, yet, they recognised Hungarian authorities as well.

There are a number of popular myths about Serbs that cannot be verified in the light of recent academic research. The author in his article investigates the major issues of the historical ethnography of Serbs in Hungary: their settlement and integration (settlement architecture), social order (extended family), economy (introduction of overseas plants and kadarka, animal husbandry) and the use of Orthodox churches. He point out that the settlement of Serbs in Hungary cannot be described in a way that was formerly delineated in academic literature presenting them as a migratory, nomadic ethnic group at a lower level of civilisation. They rather seem to have been a group that adapted to changing circumstances, being in a symbiotic relation with the conquering state power, carrying on a peasant-type agricultural production and making use of commercial opportunities. After the change of conditions (liberation, return of former landlords, growing influence of the Roman Catholic Church) their hardly changing peasant lifestyle and demographical and political decline led to economic fall as well.